

ҚОРАҚУЮН

Роман

Ғулдаги ит – Қорақуюн ярим тунга яқин тин олмай, узлуксиз бир алфозда ғазабкор ириллай бошлади.

Бу ғайритабиий важоҳатга тўла сас ўтовда кенг, оғир қора пўстинга ўралганча, эндигина уйқу тўрига чирмалган Эрманга шунчаки итнинг овози эмас, балки ер бағирлаб ўрмалаб келаётган балойи азим – қирқ минг оёқли ёвуз, дахшатли бир махлукнинг шарпа-садосидек туюлди. Ва агар қовоғига мисли ботмон тошдек осилган уйқу юкидан зудлик ила фориг бўлмаса, ҳадемай бу номсиз махлук ўтов чийларини ситиб, сочқилаб, увик ва керагаларни хасдек янчиб, бурдалаб ичкарига суқилиб кирадиган, сўнг эса минглаб сертук оёқлари билан жисми-жонини исканжага олиб, тасаввур қилиб бўлмайдиган даражада беўхшов, айри жағини ланг очганича, ямламай комига тортадигандек... У кўркув оғушида сакраб туриб кетди.

Эрман ўрнидан туриши баробарида беихтиёр ён-верини пайпаслаб, тунлари ҳамиша ўнг қабатига атай ташлаб кўядиган, чоғроқ қиличдек, узун сопли пичоғини кидираркан, гўё ўша махлук ўтов чийлари орасидан айёрона тарзда мўралаб тургандек, қоронғилик қўйнига хавотирла тикилди, сўнг, қачонки бармоқлари пичоқ бандига теккандан кейингина юрагига қувват иниб, лоақал бир зумга бўлса-да, саросимага тушганидан қаттиқ хижолат тортди. Сўнгра пўстинини эғнига ташлаб, қия очиб қўйилган нимдош наमतни елкаси билан туртиб, аста ташқарилади ва хануз бир маромда ириллаётган итини «ҳаром қотқур», дея сўкиб қўйди.

Кўраси яқинига бўри ёхуд бирор бошқа жонзот доримганига унинг фаҳми етиб турарди. Негаки, агар бирор қора ўралашгудек бўлса, Қорақуюн бу алфозда ириллаб-сириллаб турмаган, тоғнинг маълум бир худудларида унадиган қайишқоқ дарахт – сариқтолнинг оғочи ва новдаларидан ниҳоятда пишиқ-пухта ишланган ғулни парчалаб ташлаш даражасида кутурган, яъни уришқоқ жўн итлар каби ўзини ҳар ён ташлаган, сўнгра эса бу хатти-ҳаракатидан бирон наф йўқлигини гўё дафъатан англаб етгандай, ғазаб билан ғул оғочларини ғажимокқа тушган бўларди. Дарвоқе, мазкур худудда кун сайин куч-қувватга тўлиб бораётган қудратли бир махлуқ мавжудлигидан бу атрофнинг бўйрилиги туғул, ҳуда-беҳудага қорасини кўрсатавермайдиган тоғнинг ғўддайган мевахўр айиқларигача бохабар эди. Хуллас, гапнинг қисқаси, бу манзилга бирон-бир эси йўқ жонивор ёхуд қўшни довондан ошган саёқ бўйрилар тўдаси яқинлашмаса, қолган жонзот анча наридан айланиб ўтади. Бирок, шунга қарамай, гарангсиб, суманглаб келиб қоладиган жониворлар ҳамшиша топилади.

Бу сафар Эрманни таажужублантирган нарса – итнинг маромли ва узлуксиз ириллаши, яъниким ҳаддан ташқари бўғзига зўр бериши бўлди. Овозида ғазабдан кўра кўмсаш, соғинчга ўхшаш нимадир бордай, соғинган нарсасига етишмоққа монелик қилаётган эрксизликка қарши ичидан фарёд ураётгандек эди. Бирок Эрман фарёд қатида соғинчдан ташқари тенгсиз бир қаҳр мужассамлигини илғамасдан қолмади. Бу қаҳр ғоятда даҳшатли – юракка ададсиз кўркунтисоларди.

Одатда, ғулда тарбияланиб, ғулда сақланишга маҳкум этилган итларнинг ақиллаши, табиатан сийрақтоб бўлиб, кўпам узокқа чўзилавермайди. Мабодо итлигига бориб, ақиллар бўлса, зумда унинг ақиллаши ичдан – юрагининг чуқур қаърию кўксининг теран буржидан силқиб ва қалқиб тошадиган кучли тўфон – ғазабкор ириллашга айланиб ва қоришиб кетади. У бу билан ўз соҳибини маълум бир хатардан огоҳ этмайди, балки ўша хавфни ўзи ғажиб ташлаш

қасди-бастада овозлайди. Қорақуюн табиатан ана шундай итлар тоифасидан эди. Сирасини айтганда, тол оғочли ғулдаги бу жониворнинг зоти ва номи ит бўлса-да, аслида арслон янглиғ қахрли бир махлуқ эди. Аниқроғи, ақлзаковат сохиби бўлмиш инсон зотининг, яъни Кўкалабош қавмидан бўлмиш Эрман отлиғ йигитнинг идрок-иродаси ҳамда саъй-ҳаракати ила атайин ўта хавфли, ўта шафқатсиз йиртқичга айлантирилган, юқорида таъкидланганидек, бир балойи азим эди. Агар масалага янада ойдинлик киритар бўлсак, Эрманнинг қуллик ва хўрликда кечган кунлари ҳамда сўнгсиз аламу изтиробларининг маҳсули – йигитни тутқунлик балосига гирифтор этган Итолмас отлиғ кимсага аталган жонли ўқи эди.

Агар Қорақуюн каби ғул итлари бўш қўйилса, одатда, бу чексиз ва сарҳадсиз тоғу тошларда уларнинг биринчи қидиргани бўри бўлади. Ғул ити ҳиди димоғига чалинган жондор зотини топмасдан ва тутган жойида нимталамасдан қўймайди. Чунки бу хил жониворларнинг, аниқроғи, маҳсус равишда тарбияланган бундай йиртқичларнинг энг хуш кўрган емаги – эшитган қулоққа ҳар қанча эриш туюлмасин – бўри эти ҳисобланади. Хуллас, Қорақуюн деганлари чангалига тушган бўри зотини тутган жойида бурдалайдиган, ўз навбатида, эгасидан бўлак кимсани асло тан олмайдиган ваҳший бир жонзот эди. Таомилға кўра, ғул итлари заруриятсиз ҳеч вақт ташқарига чиқарилмайди.

Қорақуюн кучга тўла боргани сари, ҳануз тизгинсиз қасос ҳисси оғушида яшаётган Эрман қуйидаги манзарани бот-бот кўз ўнгида жонлантиришдан сира эринмайди, ҳатто қай бир маънода ҳузур қилади: ана, ғулдан чиқарилиши билан нақ балонинг ўқига айланган Қорақуюн учқур ва бақувват отларда арчазор оралаб келаётган суворийлар томон сассиз ва садосиз елиб бормоқда. У шу кетишида тўда бошида келаётган кенг яғринли, бургут қарашли, қора соқоли жуда калта кузалган кимса – Итолмасни кўз остига олганди. Тиғизтоб арчалар ҳамда бўлиқ майсалар туфайли ит ғаним кўзига чалинмайди, фақат отларгина сўнгги

дақиқаларда безовталанишни бошлайди. Бироқ суворийлар ҳушёр тортгунча бўлмай, арчалар орасидан яшин тезлигида отилиб чиққан Қорақуюн Итолмаснинг нақ бўғзига ёпишади. Ғул оғочларини гажийверганиданми, итнинг сўйлоқ тишлари ўткир, бўриникидан кам эмас. Оқибат, эгардаёқ Итолмаснинг жони чирт узилиб, гурсиллаганча тошлар устига кулайди. Бироқ рақибининг бу тарзда жуда осон жон таслим қилиши Эрманга сира ёқмайди. У ганимининг тез нобуд бўлишини эмас, балки итга – ажал тимсолига лоақал бир муддат юз бўлиб, сўнггина ўлим топмоғини истайди. Ахир тутқунлик даврида Итолмаснинг кутурган итлари қаршисида неча бор ўлиб-тирилмаган – ҳар сафар, аввал ўлмасам ҳам, ана, энди ўлдим, дея жонидан умидини узган сўнгги онларда, оқўтов биқинига ташланган қалин гулдор кигиз устида баҳузур ёнбошлаб ётган Итолмаснинг кўз илғамас имоси билан итлар нари олинарди. Аммо шу ўтган фурсат ичида тутқунлар неча-неча бор ўлиб-тирилмасди дейсиз. О-о, у кунлар даҳшатини унутиб бўларканми! Қисқаси, бандиларнинг жони, агар ўхшатиш жоиз бўлса, қавм бошлиги Итолмаснинг қафтида эди – хоҳласа, итлар оёғи тагига ташлайди, хоҳласа, омон қолдиради.

Бу қадар бедодликка қарши чикувчи кимсанинг ўзи йўқ – хиёл монелик қилган тутқуннинг жисму жони гупроққа қоришиб, чанги шамолга совурилиши тайин эди. Аммо, шунга қарамай, кунлардан бирида Эрман азбаройи жонидан тўйиб кетганидан, Итолмасга бор қаҳрини сочмоққа ўзида куч топа билди. Ўша куни онт ичиб дедики: «...вақти келар, ит бўлиб бўғзингга ёпишмасам, этингни итларга бурдалатиб, хомталаш қилмасам, бор еган-ичганим ичагимга юқмасин, ҳаром бўлсин!» Кейин бунга ҳам қаноат этмай, шундай бир ўткир, шундай бир ножоиз ибораларни тилга олдики, мабодо тирик қолган тақдирдаям, гар айтганларини адо этмаса, унинг бу ёруғ оламда асло юргилиги қолмағанди. У ғазаб ва нафрат оғушида ўз волидаси номини қасамга тиркаб, «токи бошингни емагунимча,

элга аралашмайман, курга кўшилмайман», дея онт ичиб кўйганди. Одам боласи, айникса, тоғ аҳли аввало қасам ичмасин, қасам ичдими, тамом – уни адо этмоқдан бўлак иложи қолмайди. Агар адо этмаса ёхуд адо этмоққа чоғи ва курби етмаса, у тамомила одамлик сиёғидан чиқади, худди моховдек, ҳамма ундан ҳазар қила бошлайди. Хуллас, бу жазонинг тоши жуда оғир – қасам соҳиби ўлиб ҳам ундан кутула олмайди, қасамхўр сифатида авлодлар хотирасида мангуға қолади.

Ўшанда ҳис-ҳаяжонга банди бўлган Эрман қасам замиридаги ўта оғир, ўта залворли юкни дастлаб тўла ҳис этмаган, гулдор кигиз устида бамисоли бақадек қотиб ўтирган, аниқроғи, ҳайратдан тошқотган Итолмаснинг беҳад қутуришини ва унинг ғазабкор бўкиришидан тоғлар боши кўчиб, олам остин-устун бўлиб кетишини кутган. Бирок у кутган ҳол юз бермади – Итолмас қутурмади. У бирор муддатдан сўнг хаёлини жамлаб, жиловлаб, ўнг тиззасини қиртиллаб қашлай-қашлай, аввалига нимтабассум қилди, сўнг кулди – муштдай кучуги тунда бегонасираб оёққа ёпишганда, хонадон соҳиби қандай кулса, худди шундай кулди.

Эрман учун бу кулгу кутилган жазодан минг чандон азобли бўлди. Бундан кўра Итолмаснинг итдай қутургани, шердай наъра тортгани, яраланган айиқдай бўкиргани, бўридай ириллагани ва ниҳоят, тепкилаб тупроққа қорштириб ташлагани юз карра тузук эди. Ана ўшанда одам сифатида сўзига яраша жавобини олган бўлармиди.

Афсуски, Итолмас бун ийигитга раво кўрмади – Эрманни ғазабига тенгситмади.

У эрмаклаб-эрмаклаб кулди.

У иркиллаб-иркиллаб кулди.

У кенг кўксини қашлаб-қашлаб кулди.

У тиззасини уқалаб-уқалаб кулди.

У манглайини силаб-силаб кулди.

Сўнг афтидан табассум ариб, бекор қасам ичдинг, о-о, бекор қасам ичдинг, деган маънода йигитга ачиниб қаради.

Кейин, афсуски, онтингни адо этолмайсан, шу тоғу тошлар орасида чириб адо бўласан, деган йўсинда бошини таассуфла сараклатди-да, чоҳга оборинглар буни, дея им қокди.

Ўша кунлар аламини қалби тўрида ардоқлаган кўйи, хануз интиқом ўтида оташ бўлиб ёнаётган Эрман ғулдаги Қорақуюнни бадкир ниятда – бўлажак қасос онлари учун тарбияламоқда эди. У ғаним ҳиди итнинг димоғига ўтириб, хотирасига маҳкам миҳланиб қолсин, деган умидда Итолмаснинг оқиш, тоза жундан тўқилган ноёб чакмонини ғул тубига, итнинг оёқлари остига тўшаган. Ана энди, кулай вазият юзага келди дегунча, ғул тепасидаги боғлиқ оғочлар ечилиб, астагина «хайт», дейилса бас, Қорақуюн оёқлари тагида ётаверганидан тўзиб, титиғи чиқиб кетган чакмон эгасини минглаб кишилар орасидан ҳеч адашмасдан топа олади. Бу борада йигитни қийнаб келаётган асосий муаммо шу эдики, мазкур қонли жараён қачон ва қай йўсинда кечади, яъни у илҳақ кутаётган ғаним қачон қорасини кўрсатади – бу фақат Яратганга аён эди.

Ғаним ташрифи бу қадар узокқа чўзилиши мумкинлигини дастлаб у хаёлига ҳам келтирмаганди. Йигитнинг назарида, Итолмас деганлари кўп ҳаялламай изидан қуюндек етиб келиши лозим эди. Бироқ елдек елиб, қоплондек пусиб келиши лозим бўлган ғанимидан ҳалигача дарак йўқ. Ғаним йўлига кўз тика-тика, Эрман бу хил ҳаёт тарзига кўникишга ҳам улгурди. Тўғри, шу ўтган вақт ичида бир неча бор қароқчилар йўлига кўндаланг бўлди, қавм аҳли таъбири билан айтганда, элнинг корига яради. Аммо Эрманни қорлик ҳисси қониқтирмасди, яъни Итолмаснинг ташрифидан ўзгаси қизиқтирмасди. Тўғри, ғаним йўлига беҳуда кўз тикиб ўтирмай, унинг олисдаги тоғлар бағрида жойлашган овулига ўзи яроқ кўтариб бориши мумкин эди. Бироқ, масаланинг нозик жиҳати шунда эдики, олисдаги овул йўли чарос кўзли Ойбекачнинг гўзал сиймоси ила тўсиб қўйилганди. Бу гўзал сиймони ҳатлаб ўтмоққа Эрманнинг ҳадди етмасди. Аммо, шунга қарамай, ўзича кунда интиқомнинг минг бир режасини тузар ва натижада, барча ўйлаганлари ҳамиша бир пулга

қиммат бўлиб чиқарди. Қайтамга эшикдан қувса, тешикдан кирадиган ўтли соғинч ҳиссидан юраги ўртангани қоларди. Бунга сари саркашлиги кўзиб, бу туйғуни тан олмасликка уринар, оромсиз, қасос ҳиссига тўла кўнгли эса мудом бир нарсадан – Итолмаснинг ташрифи аниқлигидан тинмай огоҳ этиб турарди. Буни Бокирағорнинг соҳибаси бўлмиш Бибисора ҳам башорат қиларди. У ўша кунга соғ-омон етишини, ғулдаги ити ажал ўқиға, ўзи эса ажал тимсолиға айланишини орзуларди.

– Бу кунга оз, жуда оз қолди! – дейди Бибисора момо кўрсаткич бармоғини Қушқўнмас қояси пойидаги ғор томонга биғиз қилиб. – Ҳазр бўл, ғанимнинг зўри ғордан чиқиб келади! У сени истаб келади! Этингни нимталаб, қонингни ичгани келади!

Эрман ҳар келганида обдон бошини қотириб кетадиган телба момонинг башоратларига инонади. У айтган ўша машъум кунни ҳадик-ла эмас, интиқ кутади. Ўз навбатида, яъни ғаним йўлиға кўз тика-тика бу маконга кўниқиб қолгани-ю, агар овулға қайтар бўлса, чоғроқ тошкулбада туғишганлари билан сиқилишиб яшашиға тўғри келишини ўйлаб, беихтиёр изтиробға тушади. Итолмаснинг ҳаяллаши айни муддаодек туюлиб, кўнглида ўзига нисбаган шубҳа туғилади. Қалбига қулоқ тутаяди. Хайриятки, шубҳаси ноўрин – юраги совуманган, интиқом ўти ўша-ўша – бор куч билан алангаланиб турибди. Бундан тириклик қайта мазмун қасб этиб, у ўзидан мамнунлик ҳиссини туяди. Сўнг қавм таомилиға тамомила зид бир нарсани – ниятиға эришгач, Қушқўнмасни тарк этмасликни, ўтови қабатиға икки бўлмали пишиқ-пухта тошкулба қуришни ўйлайди. Ўзича қулбаға яроқли тошларни аллақачон кўз остиға олиб қўйган эмасми, бу борада ким биландир мароқланиб суҳбатлашишни истайди. Аммо Итолмас эсига тушиши ҳамон орзулари дарров туманлашади – ахир ғанимини эмас, аксинча, ғаними унинг ўзини мавҳ этиб кетиши ҳам мумкин-ку! У ортиқча орзу-ўйларға берилмасликка тиришади.

Эрман тутқунликдан, аниқроғи, қулликдан қутулиб қайтгач, онтида маҳкам турди – элга аралашмади, қурга қўшилмади. Қавм оқсоқоли Оқбўтанинг изни билан шарқижанубий томони қизғиш, кулранг ва жигарранг тусдаги чўнг қоялар билан қуршалган, ғарби-шимолий тарафида эса гўзал Оқтўш довони ястанган табиий қалъа – Туякўз водийсининг кунчиқиш дарвозаси ҳисобланмиш Қушқўнмас қояси биқинидаги мана шу сийрак арчали дўнгликни ўзига макон тутди – ўзи билмаган ҳолда кунчиқишдаги дарвозанинг ихтиёрий қўриқчисига айланди.

Водийнинг кунчиқиш дарвозаси – Қушқўнмас қояси пойида, қалин чакалакзор қўйнида жойлашган қўш от сигарли ғор оғзи ташқаридан деярли сезилмайди, ёт нигоҳнинг пайқаши қийин. Бироқ ёт кимса андак зийрактоброк бўлса, қуюқ чакалакзор қўйнига сингган энсиз сўқмоқни илғамай қолмайди. Агар киши чиндан-да Туякўз водийсига бош сўқмоқни ихтиёр этса, ўша сўқмоқдан сал юқорига ўрлаб, сўнг кўп эмас, хиёл қуйига энса, тик қоя пойидаги чағиртошли чоғроқ сайҳонликка рўбарў келади. Ўртадаги кўкиштоб қоятошга бақамти қад ростлаган заранг бутасини демаса, сайҳонлик шип-шийдам, номига бўлса-да, тиккайган бирорта ўсимлик учрамайди. Ўша сайҳонлик адоғида ғор оғзи қорайиб туради. Аммо сайҳонликни тевараклаган чакалакзор ўта қуюқ. Турли буталардан ташкил топган яшил мажмуа қоя ёқалаб, ҳар икки томонга шох ташлаганча, ўнгу сўлдаги қалин арчазорга қоришиб кетган. Бу ҳудудда бекинган жонни қидириб топиш амримаҳол.

Сайҳонликка қадам қўйган кимса заранг бутали қоятошдан ўтиши билан шифтидан кишин-ёзин чакки аримайдиған ғорнинг ўзига хос иси – зах ва нам ҳавони дарров илғайди. Тажрибали одам ичкарига бош сўқмаёқ, ҳавонинг сезилар-сезилмас тебранишидан ғор туби очиклигини тезда идрок этмоғи тайин. Бироқ ғорнинг нариги бошига етиш у қадар осон эмас, буниг учун абадий зулмат оғушида

бўлган ғор йўлаги бўйлаб камида юз йигирма одимдан зиёд масофани босиб ўтмоқ лозим. Боз устига, ғор йўлаги у қадар раво эмас – гоҳ ўннга, гоҳ сўлга огиб, киши юрагини ториқтиради, ваҳимага солади.

Бироқ Шарқий дарвоза йўлининг чигаллиги бу билан чекланиб қолмайди: қоронғи йўлакни эсон-омон босиб ўтган одам ғорнинг у оғзида яна бир табиий тўсикқа – икки том бўйидан баландроқ қоятошга дуч келади. Тангри тоғларни яратганда, ғор оғзини шу қоятош билан бекитмоқни ўйлаган-у, сўнг фикридан қайтгандай, у ғорнинг чиқиш йўлагига кўндаланг туриб қолган. Ғор қаъридан торигиб чиққан одамга қоятошнинг йўсин қоплаган ғадир-будур сирти нақ балодай кўринади. Бу ерда киши ўзини қопқонга тушиб қолгандек ҳис этади ва беихтиёр нажот йўлини кидирмоққа тушади.

У кидирган нажот йўли – ўнг томондаги аччиқ бодом бутасини ёнлаб ўтиб, бир от сигарли тор ораликдан кескин юқорига ўрлаган тошсўқмоқдир.

Сўқмоқдан кўтарилиб, гўзал Туякўз водийси сарҳадига қадам қўйган кишининг назари даставвал ўнг томондаги девордек тик қоялар тизими пойига бош қўйган сийрак арчали дўнгликнинг қояга туташ қисмида кўнкайиб турган ёлғиз тошқўрғонга тушгани боис, унинг қошидаги чоғроқ майдонда пала-партиш сочилиб ётган катта-кичик қоятошлар панасида жойлашган ўтов ҳамда гирди тиконли бута новдалари билан ихоталанган, ўртача кенгликдаги кўрани дафъатан пайқаш хийла мушкул. Негаки, қизғиш тусдаги тошлардан омилкорлик билан тикланган қўрғон мавжудлиги билан киши диққатини ўзига тортади, фикрни чалғитади.

Бу кўналға қирқ йилнинг нарисиди, талончи Учқавм тўдаси айна кутурган кезлари, Тошполвон етакчилигида, овул йигитлари томонидан ўзига хос истехком, янада аниқроғи, Шарқий дарвоза қоровулхонаси сифатида бунёд этилган. Тошполвон олти нафар ботир йигити билан бу манзилда бор-йўғи бир ҳафтагина кўним топган. Шундан сўнг

тошқўрғонга Бибисорадан ўзга эга бўлмаган. Момо боис, кўрғон бурчагидаги тошўчокқача, ҳатто бир текис кесилиб, чиройли тахланган арча ўтинларгача шу ҳолда турибди.

Эрман овулдан айро тушган куниёқ биринчи тунни кўрғонда ўтказди. Аммо эртаси куниёқ, одатига кўра, кўрғондан хабар олгани келган Бибисора томонидан ҳайдаб чиқарилди. Эрман, турган гап, момо билан баҳслашиб ўтирмади, шу куниёқ кўрғон қошига ўтов тикиб олди. Бирок хафта-ўн кунда бир келиб кетадиган момо ҳанузгача унга тинчлик бермайди. Аввалига ғорда яшаш жонига текканини, қайлиғи Тошполвон кўрғонга кўчишга унамаётганини айтиб, обдон нолийди. Сўнг тўсатдан ранг-кути ўчиб, гезариб, «кўрғонга шикаст етказибсан, ўтинга тегибсан», дея йўқ ердаги даъвою важлар билан йигитни янмоққа тушадди. Кейин эса, ақл-хуши бир лаҳзага тиниклашиб, кутилаётган хавф ҳақида башорат қилади-да, шу билан қорасини ўчиради.

* * *

Қушқўнмас ғори Туякўз водийсининг бош дарвозаларидан бири ҳисобланса-да, аммо бу томондан кирди-чиқди жуда кам, деярли йўқ деса ҳам бўлади. Қавм аҳли, улар таъбири билан айтганда, кенг дунё билан Оқтўш довони орқали боғланган. Қавм аҳли довон ортидаги Каттасой водийсини макон тутган Уймовут ҳамда Сарийўт қавмлари билан азалдан қуда-андачилик қилиб келгани боис, у томонда ўзларини тинч ва эркин ҳис этганлари ҳолда кунчиқишидаги Қушқўнмасга доимо ҳадик ва хавотир-ла боқадилар. Негаки, қадим-қадимдан ҳар не кутилмаган бало ўша томондан кириб келади. Шунинг учун ўтган қавм оқсоқоллари Туякўз водийсини сарҳадсиз тоғлар салтанати билан боғловчи Қушқўнмас ғорини бекитишга ҳамиша уриниб келишган. Бирок овулнинг ўт-олов йигитлари доимо бу қарорга қарши чиқиб: «Қачонки қавмда йигит уруғи кирилиб битсагина ғор оғзини ёпасизлар!» – дейишган. Умуман олганда, тоғли

худудда турли тўқнашувлар ҳамда катта-кичик низолар оддий ва одатий ҳол ҳисобланса-да, бироқ шу дамгача бу қавмдан у қавмга бирон киши банди тушмаганди.

Биринчи банди Эрман бўлди.

Бироқ у бирон-бир тўполон важдан эмас, балки тинч ва сокин кунлардан бирида водийдан у қадар узоқ бўлмаган Чохлидарада бошига қоп кийгизишиб, тоғнинг одам топмас овлоқ буржига олиб кетилган.

Бошда типпа-тирик одам тўсатдан йўқолиб қолгани учун қавм аҳли уни бирор зов-повдан йиқилиб нобуд бўлган, дея гумонга боришди. Сўнг ҳафта-ўн кун сарсон кидиришлар ҳеч бир натижа бермагач, «жасадини бирон-та одамхўр айиқ камар-памарга тортиб кетган чиқар, энди унга аза очсаям бўлар», деган тўхтама келишди. Бироқ аза очмоққа сира кўнгли бормаган она шўрликнинг кўз ёшлари куриб улгурмай, Эрман деганлари тоғ бошидаги кўкламги оппоқ булутдек оқ тулпорда овулга кириб келди. Қавм аҳли шундагина уни қуллик балосига гирифтор этилганидан огоҳ бўлди.

Қуллик!

Бу сўз овулга сиғмай, тоғларда акс-садо берди.

Жилғалар оқишдан тўхтаб, дов-дарахтлар ҳайратдан донг қотди.

Бу сўз кексалар юрагини тилкалаб, йигитлар вужудига ўт ёқди.

Улар дилидан ўтгани шу бўлди:

«О, қавм юзи қора бўпти!»

«Қавм шаъни ер билан яксон бўпти!»

«Бунини эшитган ўзга қавм аҳли кети билан кулади энди «куллар қавми», деб!»

«Қўлга тушгандан кўра, курашиб ўлмайсанми, номард!»

«Бундан кўра, ўзингни чавақлаб ташламайсанми, аҳмоқ!»

«Бирор қоядан сакраб ўлсанг ҳам бўларди-ку, ярамас!»

«Тирик қайтгандан кўра, қулликда ўлиб кетганинг минг қарра тузук эди. Сир сирлигича қоларди!»

Хуллас, кавм тарихида ўта аянчли воқеа юз берганди.
Хўш, бу ҳодисага энди қандай муносабат билдирмоқ лозим?!

Овул оқсоқоли Оқбўта оғир ўйда қолди.
У эртаси тонгда, елкасида кенг ва залворли қорамтир
пўстин, кўлида бўйи баробар оғир оқсоқоллик ҳассаси,
овул марказидаги тиззадан баландроқ, белдан пастроқ,
ярми кўкиш, ярми кўнғиртоб тусдаги супа янглиғ кенг
қоятош – оқсоқоллик тошсупасига маҳзун ва ўйчан бир
ҳолатда кўтарилди.

Оқбўта тошсупада қора бериши билан аввал овул кек-
тевараклаб кела бошлашди. Йиғилганлар оралиқ масофа
саклаб, оқсоқолнинг оғзига тикилишди. Одатда, бунақа
пайтда одам боласи тугул, овул итларининг ҳам уни ўчади.
Негаки, кавмбоши оғзига тикилишди. Одатда, бунақа
тошсупада пайдо бўлдимиз, демак, жиддий нимадир содир
бўлган ёхуд нимадир бўлди, тошсупага бежиз кўтарилмайди. У
қолган таомилга кўра, токи оқсоқол оғиз очмагунча,
бошқалар чурк этмаслиги лозим.

Оқбўта ўзидан бурун ўтган оқсоқоллардан қай бирининг
хохиш ва истагига кўра тошсупанинг қок ўртасига жой-
лаштирилган кучоққа кўра тошсупанинг қок ўртасига жой-
курсисига жойлашиб олган, сиртга дўк-дўк сирмас жигарранг тош – оқсоқоллик
харсанг сиртига дўк-дўк ўтираркан, кўлидаги ҳассаси учини
ёхуд фикрини жам қилиб, нимадир қидиргандай
қояларга ўйчан боқди, нимадир қидиргандай
ниб, наридаги тик ва қоксак қоялар пойига тирмашган куюк
арчазорга қадади. Кўзи қурий бошлаган баҳайбат арчага
гушгач эса, «бу йил ўттинликка шуни кестириш керак экан»,
деган ўйга борди ва ҳаёл билан бўлиб, ушбу ўйини сўзда
ифода этмоққа бир баҳа билан бўлиб, ушбу ўйини сўзда
Яхшиямки, вақтида тилини тийиб қолди.

Акс ҳолда...

Ахир тошсупага қандайдир қуриган арчани муҳокама

этиш ниятида чикмаган-ку.

Оқбўта бир дунё ўтин бўлиши мумкин бўлган қуриган арчадан нигоҳ узиб, чуқурдан-чуқур хўрсинаркан, бугунги ўта ёқимсиз йиғиннинг сабабчиси бўлмиш Эрманни йигитлар орасидан қидира туриб, «тирик қайтганингдан кўра, қайтмаганинг дуруст эди», деган бадбин хаёлга борди. Аммо йигитнинг абгор афт-ангорига кўзи тушгач, бу ўйидан хижолат тортиб, манглай қашлади. Ва шундагина ҳассаси учи нукул қандайдир чуқурчага тушиб чиқаётганини пайқаб қолди. Бундан ажабланди. Эғнида тўкилиб турган пўстини барини аста қайириб, чоти орасига назар ташлади ва ҳассаси учини ангишвона янглиғ тор қавакда кўрди. Тошдаги қавак табиий эмас, ўзидан олдин ўтган ўнлаб қавм оқсоқолларининг ҳассаси зарбидан пайдо бўлган бир энлик чуқурча. Оқбўта гирди лойланган қавакка ўйчан термуларкан, қавмбошилиқ ҳавас қиларли юмуш эмаслигини гўё энди англаб етгандек, бот хўрсинди.

У бугун ғоятда танг аҳволда эди.

Қани энди, шу тобда чумолига айланса-ю, манави тошлар орасига биқиниб олса, ёхуд қуш бўлиб осмону фалакка кўтарилса-ю, қайтиб ерга тушмаса! Агар инонихтиёри ўзида бўлганида борми, ўлақолса-да, жамоа қаршисига чиқмасди – ўтирарди қулбасида тинчгина. Бироқ кутилмаганда юз берган бу ҳолат – аллақачон ўлдига чиқарилган Эрманнинг тўсатдан овулда пайдо бўлиши Оқбўтанинг олдига ғоятда мушкул муаммони кўндаланг қўйганди – Эрманни қул қилиб, овул йигитлари таъбири билан айтганда, қавм шаъни ва ор-номусини бадном этган ўша ярамас қавмнинг бу қилмиши хусусида ўт-оташли сўзлар айтиб, аниқ ва тайинли бир қарор чиқармоғи керак эди.

Аммо...

Яхшиямки, ўзидан билиб, вақтлироқ кўриниш бергани – акс ҳолда овулнинг қизикқон йигитлари қулбаси олдига тўпланишиб: «Қани, оқсоқол, қолган гапни энди сиздан эшитамиз», дея тагдор-тагдор томоқ қиришни бошлаб юборишарди. Агар хиёл ҳаяллагудек бўлса, уни кўрқоққа

чиқаришлари ҳам мумкин эди. Оқсоқолнинг элбурутдан тошсупада пайдо бўлишининг асл сабаби шу эди.

Қавмдошларидан бирининг кул этилиши боис, иззат-нафслари жиддий таҳқирланган овул йигитларининг бежо гувранишларидан уларнинг боскин ва қонга ташналиги яққол сезилиб турарди. Бироқ қонли қасосдан ҳеч бир наф йўқлиги ва бундан ҳар иккала томон ҳам катта талафот кўриши мумкинлигини бу хумгазакларга қандай қилиб туншунтирса экан? Боз устига, Эрман ҳаёт, ғаним қўлида ўлим топмаган, хунини талаб қилай десанг. Аммо, кўриб турибдики, йигитлар ҳозир гап уқадиган аҳволдамас, уларни одатдаги хашаки панд-насихатлар билан эмас, қудратли нутқ ила жиловламоқ мумкин.

Бироқ, қани ўша қудратли нутқ?

Оқбўта ҳарчанд уринса-да, миясига бирор-бир жўяли фикр келмаётганидан баттар ғижиниб, шу бугунги кунга мингдан-минг лаънатлар ўқиди. Кейин кўмак истаб, одоб сақлаган кўйи, сукутда турган овул улуғлари томон секин кўз қирини ташлади. Сездики, айрим йигитларнинг бежо тебранишлари уларга ҳам ёқмайроқ турибди. Бунга сари ёшлар ўзидан кетиб, тобора ошқинлашмоқда эди.

Энди бундан ортиқ сукут сақлаб бўлмасди.

Аммо нима десин?!

Оқбўта оёқлари остидаги чуқурчага қайта разм соларкан, гўё шундан бўлак юмуши йўқдек, қавак четига чиқиб қолган нам тупроқ ва лой парчаларини ҳассаси учи билан турткилаб, қайта жойига тушира бошлади. Чуқурча сабаб туйқусдан миясига келган ўйдан бутун тани яйраб кетди.

– Оқсоқоллар! – деди кутилмаганда ўта дадил ва ўта ўктам оҳангда, жамоага эмас, овул улуғлари томон юзланиб. – Бу... Эрман инимиз тортган азобдан баримиз бохабармиз! Бундан ҳаммининг, бутун овулнинг боври тутаб ёнапти! Аммо буни қарангки, худойимнинг берган куни кўп экан, инимизнинг ризқи бутун экан, мана, соғ-омон қайтиб келди! Агар йигитга бирор гап бўлганида борми... у қавмни тинч қўймасдик! Ҳа, асло тинч қўймасдик! Бах-

тимизга, йигитимиз тирик! Бу билан шуни айтмоқчиманки, Кушқўнмас ғорини ёпайлик, ҳа, пашша учиб киролмайдиган қилиб танбалаб ташлайлик! Хўш, бу қарорга нима дейсизлар, оқсоқоллар?

Оқбўтанинг бу гапи йигитларнинг энсасини қотириб, овул улуғларига мойдай ёкиб тушди. Ана, улардан бири норозилик билдира бошлаган ўғлининг яғринига калтак билан тушириб қолди. Бошқа бирининг ўғлига ўдағайлаши овулни тутди. Жамоа зумда иккига бўлиниб, бир-бири билан баҳсга киришди. Турган гап, оқсоқолнинг қарорини маъқулловчилар кўпчилик эди.

Оқбўтага айти шу нарса керак эди.

У худди елкасидан ботмон тош ағдарилгандай, ўзини жуда енгил ҳис этди. Бир муддатдан сўнг эса бир-бирига гап бермай, овулни бошига кўтараётган оломондан нари қочиш ва сокин арчазорлар бири қўйнидан паноҳ топиш истаги ичини ёндира бошлади. Кейинги пайтда бу хил ғавғолардан жуда безган, яъни қавмнинг туганмас майдачуйда ташвишларидан ғоятда чарчаган эди. У яқиндан бери ботаётган қирмизи офтобга термулганча, ҳаёт шони ҳақида узундан-узун хаёл суришни ўзига одат қилиб олганди. Ёлғиз қолиши билан қаршисида негадир умри поёнида соз чалмоқни ихтиёр этган Бардам чолнинг нуроний сиймоси пайдо бўларди-да, шуурида ингрок куйлар сас бера бошларди. Қизиқ жиҳати, Бардам чол унинг хаёлот дунёсига, гўё тириклик устидан кулгандек, мавҳум ва сирли нимтабассум ила аста кириб келади-да, ҳамиша бир муддат тек қотиб туради, ўзича нимадир демоқчи бўлади, лекин демайди. Сўнг юзидаги табассум изсиз йўқолиб, нигоҳини бир нуқтага қадаганча, қўлидаги созни оҳиста чалмоққа тушади. Сози созга ўхшамайди – боши тўмтоқ, куйи қисми чоғроқ тошқо-садек ўйилган ғаройиб бир оғоч қурилма. Мазкур қурилмага икки қатор от қили тортилган бўлиб, эгма камони ҳам от қилидан. Бардам чол беўхшов чолғусини «соз», камонни эса «чўп» дерди. Ўша чўп сознинг қорнига нари-бери ишқаланса, мунгли ва ингрок сас таралади.

Бардам чол қавмининг аввалги жағи бақувват, тутуми каттиқ оқсоқолларидан бири эди. У бирор ўн йилча қавмини бошқариб, ўзининг айрим қараш ҳамда эътиқодларини овул аҳли онгига сингдиришга беҳуда уриниб келди-да, кексалик сарҳадига етиши билан бариға қўл силтаб, сони ўзига ошна тутганча, мунгли куйлар оғушида кўмилиб ўтирадиган бўлди. Оқбўтанинг назарида, собиқ оқсоқол ўзининг ингроқ куйлари билан теваракдагиларга нимадир демоқчи бўларди-ю, фақат ундаги маънони англаш қийиндек туюларди. Бардам чолнинг Оқбўтага мерос бўлиб қолган ибратомуз тутуми – ҳар неки ҳолатда ҳам қўшни қавмлар билан хусуматга бормасликка тиришарди. Ўз навбатида, овул аҳлининг ёмон гашига тегадиган ғаройиб бир одати – кўклар турган дов-дарахтга болта урдирмас: «Ётиб еганга тоғ чидамайди, қуриган шох-шаббаларни саришта қилишни ҳам ўрганинлар!» – дерди. Ахир, шундоқ томи ортида кучоққа сиғмас арчаю бошқа турдаги дов-дарахтлар кўкка бўй чўзиб турганида, қайси аҳмоқ олис ўрмондан қуриган шох-шаббаларни судраб юради?

Кўп жиҳатдан Бардам чолнинг тўла ҳақ эканлигини англаб етмоқ учун эса – қолганларни-ку қўяверасиз – Оқбўтадек зукко табиатли одамга чорак асрдан мўлроқ вақт керак бўлди. Кексалик бўсағасига етиб, яна шуни фаҳмлаб етдики, табиий осойишталик деганлари бир неча кунлаб тинмай қуядиган жала ёхуд даҳшатли тарзда кечадиган қор кўчкиларидан ёхуд дараларда гоҳ якка, гоҳ тўдалашиб юрадиган тантиқ айиқларнинг айрим бежо хатти-ҳаракатлари ҳамда гоҳи тунлари ўта даражада фаллашадиган бўриларнинг қонли тажовузидан эмас, балки инсон қавмининг бир-бирига, жумладан, борлиққа нисбатан аҳмоқона муносабатларидан бузиларкан, заволга юз тутаркан. Бугун Оқбўтанинг қуриган арчага нисбатан айрича эътибори ана шу англаб етилган идрок важдан эди. Билдики, агар овул аҳли ақл билан иш тутса, умрини тугатган дов-дарахтлар саришталиги ўзга дов-дарахтларнинг яшнаб турмоғига замин яратади. Дарвоқе, бошда Оқбўта ҳам ак-

сарият овулдошлари каби Бардам чолнинг айрим талаб ва тартибларидан «намунча итга ўхшаб ирилламаса бу», деб норози бўлиб юрарди. Боиси, у пайтда шифти паст тошкулбасидаги тўрт жоннинг томоғини ўйлашдан ўзга ташвиши йўқ эди. Ўшаларни дея, қандайдир тоғу тош экан, агар лозим топса, бутун ёруғ оламни қора қозонга ташлашга ҳозир эди у. Қисқаси, барча қавмдошлари каби тирикликни курсоғи орқали кўргани сабабли, кулбасидан наридаги бутун олам унга ёт ва бегона эди. У бугунги кун ғами билан яшар, эртанги кун билан деярли иши йўқ эди. Аммо фалакнинг гардиши билан оқсоқоллик тошсупасига кўтарилди-ю, унинг тириклик ҳақидаги тушунчаси тор кулбасига сиғмай, секин-аста ташқарига сирғалиб чикди-да, аввалига қавмга қарашли ҳудудни, сўнг бутун тоғу тошни қамраб олди. Табиийки, бошда зиммасига юклатилган бу лавозимдан ўзида йўқ масрурланди – ахир кун кечагина тошўчоқ гирдидаги тўрт қоракўзнинг ташвишидан ўзгасини ўйлашни билмаган Оқбўтадек кимса сира кутилмаганда қавмбоши даражасига кўтарилди-ю, бундан қувонмай бўларканми. Бироқ кўнглидан масрурлик ҳисси ариб улгурмай, оқсоқоллик мансаб эмас, ғирт даҳмаза эканини англаб етди. Илгари дунёни сув босса тўпиғига чикмайдиган бу одам, энди қуриб қолган булоқ ёхуд тупроғи кўчиш хавфи бор ёнбағирлик ёнидан лоқайд ўтиб кетолмайдиган, қуриган дарахт турган ерда яшил арчага болта урилганини сезгудек бўлса, фиғони кўкка ўрлайдиган, тунлари эса овул тинчидан ўзгасини ўйламайдиган бедор кимсага айланганди-да. Аслида масъуллик, жонқуярлик ва бошқа шу каби ноёб хусусиятлар унинг қони ва жонида бор эди. Фақат бу фазилатлар лоқайдлик ва бошқа гирди балолар гарди остида кўмилиб ётарди. Агар ундаги мавжуд хусусиятлар уйғотилса, қавмнинг улкан ютуғи бўлиши мумкинлигини олдиндан кўра билган Бардам чол уни ўз ўрнига тавсия этиш билан Оқбўтанинг юрагида тўнғиб ётган қорлик ҳиссини қайта жунбишга келтира олишга муваффақ бўлганди. Қатъият бобида у баъзан Бардам чолдан ҳам ўтиб тушарди.

Оқбўта қавми бинойидек бошқариб келаётган эса-да, гоҳи пайтларда баланд чўққилардан бирига чиқиб, негадир бор овозда хайқиргиси келарди.

Нега энди чўққига чиқиб?

Айрим овулдошларининг гумроҳлиги ҳиқилдоғига келган кезлари Оқбўтанинг кўнгли яккаш шуни истар ва бундан ўзи ҳам ажабланарди. Қалби тўрида тез-тез мавжланиб турадиган ушбу ички тўфонлар боис, умри якунида Бардам чол нечун қўлига соз тутганини англаб етгандай бўлди. Бироқ ҳалигача бир нарсани тўла идрок этолмайди, собиқ оқсоқол бу қадар гўзал, бу қадар мунгли куйларни ижро этишни қачон ва қай тарзда ўргана қолди экан? Оқбўта оддий, ўз навбагида, муҳим бир нарсанинг фаҳмига етмасди – Бардам чолда тугал куйнинг ўзи йўқ эди. У туйғу ва кечинмаларини оҳангга сола биларди, холос.

У Бардам чолдек сўзга чечан эмаса-да, аммо ақл ва тадбир борасида ҳар қандай одамни бир чўқишда қочирарди. Мана бугун ҳам ўзини ортиқча қойитиб ўтирмади, қабул қилиниши лозим бўлган қарорини қавм оқсоқоллари ҳукмига ҳавола этиб, ноқулай вазиятдан осонгина чиқиб кета олди. Энди, қавмнинг ўпкаси йўқ йигитлари ҳар қанча чиранишмасин, ҳар қанча ирғишламасин – бари бефойда, овул катталари иродасига қарши боришолмайди.

Оқбўта можарони тезроқ якун топишини кутиб, тева-ракка зимдан разм соларкан, нигоҳи овулнинг кунботиш тарафида бўй ростлаган улкан қоя пойида, чоғроқ қоятош дўнгликда ана кўкка сапчийман-мана кўкка сапчийман деб турган тошот – хайкалга тушгач, янада ҳушёр тортиб, аини дамда ўзининг аҳволи ундан пеш эмаслигини ичдан идрок этгандек бўлди – куйи қисми чала тарашланган тошот сағрисини қоятош бағридан узолмаганидек, ҳозирча Оқбўта ҳам ўз майлича тошсупани тарк этолмас, баҳсинг якун топмоғини сабр ва бардош ила кутмоққа мажбур эди.

Қоя пойидаги тошхайкалга келсак, аксарият овул кишилари учун у харсанг бўлагидан бошқа нарса эмас – унинг бугунги шакл-шамойилига аллақачон кўникиб улгуришган,

фақат Окбўтагина унга ўзгача назар билан боқади. Айниқса, кунботиш олдидан тошхайкал ўта сирли ва маҳобатли тус олган кезлари ундан кўз узолмай қолади. Кулбаси бикинидаги харсанг четига чўкиб, худди сеҳрлангандай тош қотиб ўтираверади. Кўкка талпинаётган тулпорнинг ғаройиб ҳолати бу овлоқ гўшада торикқан кўнгил тўфонидек бўлиб туюлади унга. Баъзида тоштулпорнинг куйруғидан тутиб, негадир миниб эмас, кўкка кўтарилгиси ва бўлак олам бағрига сингиб кетгиси келади. Кейин тоштулпорнинг куйи қисми ҳалигача қоятош бағридан халос этилмагани қайта эсига тушиб, кўлидаги ҳасса билан унинг пойидаги қоятошни бурдалаб, парчалаб ташлагиси келади. Айрим кунлари эса бу туйғу етовида Қалайбекнинг кулбаси томон энади.

– Буни... озод этиш керак, Қалайбек! – дейди ҳовлини теваараклаган тиззабўйи тошдеворга етиб-етмай, андак ид-дао, андак зарда билан. – Қачонгача қийнайсан буни, а?!

Қалайбек йўниб турган тош бўлагини ўзидан нари суриб, тиззаларини қоқиб-сукқанича, илдам ўрнидан кўзғалади-да, хар сафаргидек, уни хушхол қаршилайди.

– Озод этамиз, оқсоқол, озод этамиз! – дейди кувнок оҳангда.

Оқбўта йигитнинг илиқ лутфидан зумда эриси-да, оқсоқол сифатида, йўлига, замзама қилишни канда қилмайди, ўз навбатида, пўписали тарзда ора-сира ҳассаси учини ерга уриб-уриб кўйишни ҳам унутмайди. Сўнг эса гапини дўстона йўсинда адоқлайди:

– Буйтиблар қийнамагин буни дейман-да, Қалайбек.

– Ёруғ кунлардан бирида буни, албатта, халос этаман, оқсоқол, – дея Қалайбек ўша-ўша ваъдани куюқ қилади.

– Шундай қил, Қалайбек! – дейди Оқбўта бу сафар кизгин тарзда. – Бунинг балчикқа ўтириб колган кўтарам отдай бўп эмас, чин тулпордай кўкка сапчиб турсин дейман-да, иним!

– Мен ҳам шу ўйдаман, оқсоқол.

– Унда тезроқ кимирла-да!

Бу гап замиридаги оҳангдан жиндек малолланган Қалайбек хонтахта янглиг кенг ва ясси кулранг қоятош сиртига батартиб териб қўйилган чала-ярим тарашланган тошлаганларга кўз кирини ташларкан, «агар тошотга уннайдиган бўлсам, манави зормандаларни қачон битираман, оқсоқол», дея энсаси қотса-да, аммо буни сиртига чиқаришни хаёлига келтирмайди. Қайтамга табассумдан чехраси ёришиб:

– Қўлим андак бўшаши ҳамон сиз айтган ишга уннайман, оқсоқол, – дейди.

– Шундай қил, Қалайбек, шундай қил!

– Хўп, оқсоқол, хўп.

Бу тоғу тошда ягона тоштарош ҳисобланмиш Қалайбекнинг ўзига нисбатан бу хил муомалаю муносабатидан Оқбўтанинг кўнгли алланечук оройиш топади, яъни Бардам чолнинг куйларини тинглаган кезлари қалби англари сиз сурурга тўлиб-тошганидек, йигитнинг ширин лутфида ҳам шунга яқин гўзал туйғуларни туяди. Назарида, йигитнинг иззату андишага йўғрилган лутфи билан Бардам чолнинг мусиқаси орасида қандайдир ҳамоҳанглик, уйғунлик мавжуд бўлиб, ҳар иккиси ҳам киши кўнглини эркалаб, ардоқларди.

Оқбўта ҳамиша бир ҳолдан таажжубда эди – нечун аксарият овулдошлари Қалайбекдек илтифотли эмас? Бундан-да ночори ҳам нечун олам ва одамга ғаним кўзи билан қарайди? Нечун улар доимо учкундан аланга чиқариш пайида бўлиб, сал гапга яроққа ёпишишади?

Бу каби бадкирлик инсониятга қачон ёпиша қолди экан?

Оқсоқол ушбу ўй-хаёллар оғушида аввал Донишота қоясига, сўнгра шимол томондаги арра тишидек қатор, кўримсиз қоялар мажмуасига кирувчи Ажинақояга аста разм солади.

Бежизга эмас.

У Ажинақоя ўзига туширилган қадимий қоятош сурагларни кўз олдига келтираркан, ўтмишда яшаб ўтган жангари қавмлар ҳақида бирор бамаъни кимса билан мароқланиб гурунглашишни истаydi.

Бироқ, қани ўша бамаъни кимса?

Оқбўта беихтиёр ҳамон бир-бирига гап бермай, тоғу тошни бошига кўтараётган йигитлар орасидан Қалайбекни кидиради.

Уни бир четда ўйчан ҳолатда турганини кўради.

Эрман туғишган иниси бўлишига қарамай, боскину қон тўкишга қаршилиги йигитнинг юз-кўзидан ошқора сезилиб турарди. У оқил кишиларга хос сабр ва бардош билан овул йигитларининг жазавадан тушишини кутарди. Қалайбекнинг бу қадар босиқлигига оқсоқолни ҳаваси келди. Унга нисбатан меҳри жўшиб, бу оқшом йигитнинг суҳбатини олишни кўнглига тугади. Биладики, Қалайбек отга ишқибоз. Агар отлар ҳақида гап очар бўлсанг, бас – ҳаяжондан яноқлари нимпушти тус олиб, гурунгниг уйини куйдиради.

Бироқ оқсоқолнинг нигоҳи овул улуғлари тўпида отасидан тарсаки еган боладай, ранг-рўйи гезариб турган Хонтўрага тушгач, беихтиёр манглайи тиришади. Қалайбекдек оқил, серандиша, лутфи тотли йигит шу сўхтаси совуқ банданинг зурриёди эканига ишонгиси келиб-келмай, Хонтўранинг тунд афтига бир муддат тикилиб қолади. Сўнгра, «ҳа, азалдан шу – ўғил отага эмас, тоғага тортади», дея ғудраниб кўяди. Кейин эса, юрт оқсоқоли сифатида, отанинг нуфузини ўзича баҳолаган киши бўлади: – йўқ, қавм орасида Хонтўранинг обрўйи юксак эмас, ўртадан паст даражада. Бадгир ва майдагаплиги боис ҳамиша кишилардан дакки еб юради. Ҳозир ҳам ноқис феъли туфайли кимдандир дашном эшитган шекилли, ранги чиқмай турибди.

Баҳснинг рафторига қараб, йиғинни яқунлаш вақти етганини сезган Оқбўта аста тараддудга тушди. Мана, ҳозир этак силтаб ўрнидан туради-да, аввалига ҳасса тутган қўлини хиёл юқорига кўтарганча, кескин тарзда «бас» дейди, сўнг эса, беҳуда тортишманглар, деган оҳангда: «Қарорим шу – ёрни ёпамиз!» дея ҳасса учини тарс этиб тошга уради, яъни баҳсу мунозарага нуқта қўяди. Кейин

тезгина тошсупани тарк этади. Бу каби серғалва йигиндан сўнг оқсоқол киши кўзини шамғалат қилганча қуюқ арча-зорлардан бири бағрига шўнгийди. Сабаби, сўнгги пайтларда негадир танҳоликни хуш кўрадиган бўлиб қолган – Бардам чолнинг куйларидан бирини шуурида жонлантириб, сирли оҳанг оғушида тебраниб ўтиришни одат қилган.

Оқбўта шу ўй, шу умидда секин ўрнидан кўзғолди.

Бирок туришга улгуролмади.

Қаршисида, гўё осмондан тушгандай, лоп этиб Эрман пайдо бўлди.

Бу қутилмаган ҳолдан Оқбўта бир қалқиб тушди. Кейин гўё рўёни кўраётгандек, тошсупадан ярим одим нарида ўзига жиддий боқиб турган йигитга бақрайганча тикилиб қолди. Сўнг эс-хушини жиловлаб, «хўш, нима дединг», деган маънода қошларини керди.

– Ғорни ёптирманг, оқсоқол! – Эрман айтган гапини баланд овозда такрор айтаркан, хаяжони тошиб, овози қалтираб, яна сўзида давом этди: – Мени ғор оғзига ит ўрнида боғланг, оқсоқол! Аҳдим шу – ит бўлиб, ғаним йўлини пойлайман! Ит бўлиб, овул тинчини кўрийман! Фақат ғорни ёптирманг, босқинга изн берманг, оқсоқол!

Орага сел олди сукунати чўккандай бўлди. Аммо бу узоқ давом этмади. Эрман сўзини яқунлаши билан, кўчки кўчгандай, кучли шовқин кўпти – овул қатталари билан тортишаётган йигитлар энди бараварига унга ёпишиб кетишди:

– Нима деяпти бу, а?!

– Босқинга қаршиман деяптими?

– Босқин керак!

– Ҳа, агар босқин уюштирмасак, «қуллар қавми», дея бир умр устимиздан қулиб юришади!

– Кўп донолик қилмай, бизга уларнинг макон ва манзилини айт! Қолган ишни сенсиз ҳам эплайверамиз! Кейин ит бўласанми, бит бўласанми, буёғи сенинг ишинг!

– Қавм шаънига тушган доғ фақат қон билан ювилади! Бундан бўлак илож йўқ!

– Керак бўлса, бешикдаги боласигача тигдан ўтказамиз!

– Овулини ер юзидан супуриб ташлаймиз!

– Босиб, янчиб ташлаймиз!

– Ўлиб кетганингда бошқа гап эди. Ҳолбуки, ўлмай, тирик қайтибсанми, энди сенга орқа бўлишимиз шарт! Эмасам, улар бизни писанд қилмай қўйишади!

– Йўк, бу – аввалги Эрман эмас...

– Аввалги Эрман чинданам ўлганга ўхшайди!

– Унда энасига айтиш керак, азасини очаверсин!

– Эсиз, раҳматли бинойидек йигит эди-я...

Бир жиҳатдан овул йигитлари ҳақ эди.

Кулликнинг барча алам ва ситамларини керагидан ортик даражада тотган бу Эрман аввалгисига сира ўхшамасди – босиқ, камгап ва ўта мулоҳазали кимсага айланган эди. Шу боис, сайхонликда «улоқ-улоқ» ўйнаётган болалардек шовқунлаб, овулни бошига кўтараётган йигитларнинг қилиғини кўпда ёқтирмай, жини куришиброқ турарди. Агар уларга эрк берилса борми... Унинг кўз ўнгида қуйидаги машъум манзара бор ҳолида гавдаланади: «Ана, мисли бўридай кутурган йигитлар ҳамласидан ҳўл-қурук баравар ёнмоқда, аёлу болалар тутаётган ўтовлар оралаб, чор тарафга тўзғиб қочмоқда. Йигитлар қутқусидан руҳланган аввалги Эрман эса бош қўналға – оқ ўтов эшигида кўндаланг бўлган Қорақулнинг кенг кўксига тиг санчиб, асосий ганими бўлмиш Итолмас ҳузурига ошиқади. Аммо ичкарида ғанимига эмас, ўтов ўртасида ғазабнок туриб қолган Ойбекачга рўбарў келади.

Жувоннинг чарос кўзлари ададсиз қаҳру ғазабга лиммолим тўла эди.

– Нималар қип қўйдинг?! – дейди унинг ўткир нигоҳи.

Кутилмаган бу учрашувдан саросимада туриб қолган Эрман тайин бир сўз айтгунча бўлмай, аёл тилга кириб:

– Бу овул йўлини бир умрга унут демаганмидим сенга?! – дейди.

Эрман гуноҳқорона бош эгади. Жувоннинг кейинги сўзлари қулогини сирпаб, юрагини тешиб ўтади: